Marcel Liebman

Introduktion till Deutschers *Ryssland efter Stalin*

Augusti 1968

[Denna text ingick i 1969 års nyutgåva av Isaac Deutschers bok, vars original kom 1953.]

När Isaac Deutscher bara några veckor efter diktatorns död publicerade sin *Russia after Stalin* [Ryssland efter Stalin[1]], kunde man först tro att författaren av detta bokslut över den avlidne statsmannen bara hade ägnat sig åt en journalistisk övning. Det är inte ovanligt att människor utnyttjar händelser med nyhetsvärde för att mata allmänheten med mer eller mindre lyckade essäer som består av en dåligt sammansatt diet av minnesruna och prognoser. Deutschers lilla bok, som skrevs mellan mitten av mars 1953 och den sista april samma år, tillhör dock en helt annan kategori.[2] Den är på samma gång historia och sociologi, och av den anledningen är den idag lika värdefull som någonsin. Stalins död var ett tillfälle för Isaac Deutscher att sammanfatta Sovjetryssland under Stalin och kasta ljus över de framtidsutsikter som öppnade sig för landet på morgonen efter hans död. Följaktligen innehåller boken samma kvaliteter som gjorde *Stalin*-biografin[3] till en sådan framgång, och som senare skulle säkerställa Trotskij-trilogins framgång. Deutscher tecknar en bild av det sovjetiska samhället, en utomordentligt verklighetstrogen bild, där syntes tävlar med klarsynt analys och där det kommunistiska projektet beskrivs med alla sina ljusa- och skuggsidor och jämförs med dess initiativtagares ideal och ambitioner. Därför har hans bok, även om den är skriven för ett särskilt tillfälle, inget flyktigt över sig.

Låt oss tänka tillbaka på mars 1953, månaden då en av de mest fantastiska, mest fruktade, mest respekterade, mest vördade och mest hatade personerna i modern historia avled. För trots sina stora brister och de smutsiga eller mediokra sidorna av sin karaktär var Stalin en av 1900-talets giganter. Kvaliteten på Isaac Deutschers reflektioner över denna händelse kan bättre uppskattas när de jämförs med de åsikter som vid den tiden framfördes i den internationella pressen av otaliga ”kremlologer”. Det är sant att deras yrke inte saknar fallgropar och till och med faror. Men de omständigheter under vilka de arbetar är inte nödvändigtvis en ursäkt för dogmatism eller för en självsäkerhet som ofta gränsar till arrogans. Vid Stalins död lät sig många ”kremlologer” verkligen falla för frestelsen. Många av dem gjorde sitt yttersta för att bevisa att diktatorns död inte skulle förändra sovjetregimens karaktär; den var i grunden fördärvlig och skulle så förbli tills kommunismen slutligen upplöstes. I detta sammanhang kunde man återigen konstatera hur lik den antisovjetiska bourgeoisiens propaganda var stalinismens hantlangares. De sistnämnda höll med om att den ryska regimen inte skulle förändras under Stalins efterträdare – men enligt deras uppfattning innebar detta att den skulle fortsätta att åtnjuta alla de paradisiska dygder som den antogs ha haft sedan 1917. Det var inte första gången som den ena falangens dogmatism motsvarade den andras: Oktoberrevolutionen själv var föremål för samma slags ”förklaring” från båda sidor: enligt kommunisterna berodde den på en mans och ett partis ofelbara genialitet, och enligt de professionella antikommunisterna berodde den på deras demoniska machiavellism. Seriös analys och sociologi hade ingen plats i dessa ohämmade lovsånger och vilda anklagelser.

---

[1] Sv. översättning: Ryssland efter Stalin. Del 1 – Bokslut över en era och Ryssland efter Stalin. Del 2 - Rysk övergång (utdrag)

[2] Första utgåvan av boken kom sommaren 1953.

[3] Första upplagan av Stalinbiografin gavs ut 1949 och 1961 kom den ut i en uppdaterad upplaga, se: Stalin. – *Red*

Den 7 mars 1953 skrev *New York Times* att ”tyrannen är borta men tyranniet består”: Moskva skulle nu bara leva under en ny diktator, som identifierades som Malenkov, medan *Daily Express* (5 mars), i ett försök att lugna sina läsare, meddelade att ”blod är det bränsle som den röda maskinen går bäst på”. *The Times* fortsatte i samma anda dagen därpå: ”Hans efterträdare kommer uppenbarligen att basera sitt mandat på att fullfölja Stalins uppdrag på Stalins eget vis.”

Till och med en så framstående tidning som *Le Monde* förklarade: ”Det som kommer att bestå är den djupt hierarkiska, för att inte säga reaktionära, struktur som Stalin har gett Sovjetunionen. Terrorn och de ständiga 'utrensningarna', som har sin grund i den traditionella misstron mot det ryska folket ...” Och om man vände sig från tidningarnas ledarskribenter till några av de mest framstående sociologerna, mötte man samma tillförsikt som förkunnades med samma övertygelse. I *Le Figaro* (5 mars 1953) förklarade till exempel Raymond Aron: ”Stalins närmaste medarbetare tänker inte annorlunda än han själv gjorde; de håller fast vid samma teorier; de följer samma strategiska och taktiska regler.” Och Louis Fischer var inte mindre kategorisk, när han i en annan fransk tidning (*L'Aurore*, 6 mars 1953) hävdade att ingen borde förvänta sig att ”Stalins död ... skulle leda till någon djupgående förändring av Sovjetunionens inrikes- eller utrikespolitik”.

Vilken skillnad, vilken enorm skillnad mellan dessa förhastade omdömen, dessa definitiva fördömanden, som upprepades med förnyad kraft vid Stalins död, och det omsorgsfullt balanserade omdömet i Isaac Deutschers bok. Naturligtvis hindrade det inte hans kritiker och belackare att beskriva den som ”idylliska funderingar” eller som en ”dagdröm” [clay-dream].[4] Och det är helt sant att det i *Ryssland efter Stalin* fanns en optimism som idag kan tyckas vara något överdriven. Författaren ansåg t.ex. att ”förr eller senare kommer det ryska folket att lära sig att bilda och uttrycka sina egna åsikter; och när det väl börjar göra det kommer det att utvecklas i en hisnande takt och än en gång förvåna världen med sin extraordinära politiska kreativitet”. Och återigen: ”De ekonomiska framsteg som gjorts under Stalintiden har äntligen gett folket ett välstånd som bör möjliggöra en ordnad avveckling av stalinismen och en gradvis demokratisk utveckling”. Å andra sidan skrev Deutscher, med hänvisning till de första liberaliseringsåtgärderna som vidtogs av Stalins efterträdare dagarna efter hans död: ”På 1930-talet förespråkade Trotskij en ’begränsad politisk revolution’ mot stalinismen. Han såg det inte som en fullt genomförd social omvälvning utan som en ”administrativ operation” som riktades mot cheferna för den politiska polisen och en liten klick som terroriserade nationen. Som så ofta var Trotskij tragiskt nog före sin tid och profetisk i sin framtidsvision, även om han inte kunde föreställa sig att Stalins närmaste medarbetare skulle agera i enlighet med hans plan. Det som Malenkovs regering nu genomför är just den ’begränsade revolution’ som Trotskij förutsåg.” I verkligheten gjorde utvecklingen mot absolut byråkrati och den allt större totalitarism som kännetecknade Stalins system efter det att Trotskij hade formulerat denna åsikt, att idén om en sådan ”revolution” blev helt otillräcklig.

Med detta sagt var Isaac Deutschers optimism ändå full av reservationer, vilket tydligt framgår av några av de utdrag vi har citerat. Flera gånger i sin bok insisterar han på det att det förefaller honom sannolikt, men inte säkert, att det kommer att ske en utveckling mot demokrati i Sovjetunionen, och att denna med nödvändighet kommer att ske långsamt. I sin inledning säger han dessutom uttryckligen ”Det är främst i det långa perspektivet av dessa trender som jag har försökt se de senaste händelserna. Å andra sidan döljer han inte att utvecklingen inte nödvändigtvis kommer att vara linjär. ”I vilket fall som helst”, skrev han,

[4] *New York Herald Tribune*, 21 juni 1953. Å andra sidan ansåg Andre Fontaine i *Le Monde* att denna bok gav ”en förklaring av sovjetsystemet som förvisso är den mest sammanhängande och fascinerande som någonsin har producerats” (22 juli 1953).

”är det fortfarande möjligt att en ny kall sibirisk vindpust kväver de första reformskotten och att den hoppfulla inledningen av en ny era följs av besvikelse.”

I själva verket ledde Deutschers historiska angreppssätt med nödvändighet till vissa approximationer. Men sakens kärna ligger i det omdöme som han uttryckte i mer kategoriska termer, där han avslöjade den poststalinska epokens sanna natur och i förväg sammanfattade femton års mödosamma, osammanhängande ansträngningar som varit fulla av löften, men som ständigt måste ifrågasättas på grund av partiella misslyckanden, tveksamheter och bakslag. Det väsentliga ligger i denna bedömning, som förutspår den väg som ”avstaliniseringen” skulle ta: ”Oavsett vilka trender som kommer att uppstå i Ryssland under den närmaste framtiden så är det sannolikt att de kommer att ha samma dubbla och kluvna inställning till stalinismen, bevara en del av dess drag, förändra en del och överge andra.” Många fler lika klarsynta förutsägelser skulle kunna citeras.

Det vore dock ett misstag att försöka göra upp en balansräkning där de av Deutschers förutsägelser som har slagit in skulle placeras på plus-sidan och de mindre träffsäkra på minus-sidan. Ett sådant förfarande skulle vara antingen barnsligt eller pedantiskt.

Värdet av *Ryssland efter Stalin* är av en annan ordning. Boken gör det möjligt för oss – och det är därför som det är lägligt att ge ut den på nytt – att försöka göra en balanserad bedömning av utvecklingen i det poststalinistiska Ryssland och jämföra den med Deutschers analys, som vi i viss mån kan betrakta som en av våra referensramar. Därigenom kan vi se i vilken utsträckning denna utveckling återigen har ifrågasatt den sovjetiska regimens grundläggande karaktär vid tidpunkten för Stalins död. Det finns en viss frestelse att betrakta dessa femton år av historia som ingenting mer än en fas i ”avstaliniseringens” ebb och flod, framsteg och bakslag. Men här måste vi först ställa oss en viktig fråga: Vad menar vi med detta ord, som är både för vagt och för ambitiöst (eftersom stalinismens avtryck var alltför djupgående och dess konsekvenser för bestående för att någon skulle kunna förvänta sig en snabb, gradvis eller harmonisk ”avstalinisering”)? Vi menar säkert en kombination av åtgärder som vidtagits för att granska sådana frågor som enmansdiktatur, polisvälde och terror, en allsmäktig byråkrati, en ohämmad ekonomisk centralism och det ok som lagts på den konstnärliga kreativiteten. Till detta måste vi lägga några betydligt mindre negativa ämnen, såsom industrialiseringssträvandena, utvecklingen av utbildningen och en rad frågor som har samband med det stalinistiska Rysslands utrikespolitik.

Definierat på detta sätt kommer ”avstalinisering” att betyda samma sak som det vi kallar ”liberalisering” av den sovjetiska regimen. Men även om de ofta kopplas samman är de två orden långt ifrån synonyma. Av alla sovjetledare ansågs Nikita Chrusjtjov vara den främste ”avstaliniseraren”, trots att hans politik på detta område var motsägelsefull. En jämförelse mellan de åtgärder han vidtog under sin ”regeringstid” och de som hans efterträdare eller rivaler tog initiativet till visar dock att skillnaderna är mindre viktiga än likheterna när det gäller ”liberalisering”. Ändå är det inte fel att påstå att Sovjetunionen under de senaste åren har genomgått en fas av relativ ”återstalinisering”. Denna paradox kan enligt vår mening förklaras på följande sätt: inom ramarna för den sovjetiska verkligheten är ”liberalisering” ett fenomen som samtidigt hör hemma inom sociologi, ekonomi och politik. ”Avstalinisering” (eller ”återstalinisering”) hör däremot i första hand hemma inom historieskrivningen. I huvudsak handlar det om att skriva om regimens historia, ibland med betoning av den avlidne diktatorns fel, brister och brott, och ibland genom att släta över eller till och med rättfärdiga stalinismens mörkaste sidor. Och de akrobatiska övningar som utförs av dem som Sovjetunionen fortfarande envist kallar ”historiker” är inte motiverade av tillfälliga framgångar eller misslyckanden inom den vetenskapliga forskningen, utan är helt klart resultatet av politisk betingning. Faktum kvarstår dock att även under perioder av ”avstalinisering” – i den mening som vi har definierat det – behöll vissa drag av ”liberalisering” all sin kraft. Detta var till

exempel fallet med kampen mot den personliga makten. Sovjetunionen har nu styrts kollektivt i fyra år, utan att en enda mans auktoritet (som vissa ansåg vara nödvändig för regimen) har fått övertaget – fyra år under vilka Sovjetunionen mindre än någonsin tidigare har framstått som en personlig diktatur. Ändå har vi under dessa fyra år sett en viss ”avstalinisering” och ett klumpigt, tveksamt, mödosamt och ineffektivt försök att återupprätta Stalins minne.

Denna distinktion mellan ”liberalisering” och ”avstalinisering” kan bäst förstås när vi betraktar de motiv som fick den främste ”avstaliniseraren”, Nikita Chrusjtjov, att identifiera sig med kampen mot ”personkulten” och att så ofta han kunde angripa diktatorns minne.[5] Ingen kan hävda att Chrusjtjov var angelägen om att återupprätta sanningen för dess egen skull, eller att han agerade utifrån rättvisa eller humanitära skäl. Han förstod mycket väl hur otidsenligaoch absurda Stalins metoder för ekonomisk administration och politisk kontroll var; men hans kolleger i ”presidiet” och ”politbyrån”, oavsett om de klassificerades som ”nystalinister” eller inte, förstod dem lika väl som han. Chrusjtjovs originalitet låg i det faktum att han, mer än någon annan av de sovjetiska ledarna, frammanade landets dramatiska förflutna och återkallade minnet av några av de personligheter som diktatorns tyranni hade reducerat till spöken. Alla medlemmar av den mer eller mindre korporativa ledningen var överens om att de aldrig ville återvända till ”personkultens” felaktiga metoder, och i vissa avseenden fruktade de dessa till och med mer än Chrusjtjov. Men de ansåg att denna inställning inte innebar att de historiska arkiven borde öppnas på nytt. Om Chrusjtjov tvärtom, under och efter den 20:e partikongressen, specialiserade sig på dessa historiska omvärderingar (som i vilket fall som helst var mycket ofullständiga), så var det förmodligen av två skäl.

För det första gjorde de det möjligt för honom att inta en roll som hans rivaler inte hade. Hans verbala antistalinism gjorde att han kunde *förkroppsliga* antistalinismen i ögonen på en allmänhet som kanske var något lättpåverkad på den punkten. För en så pragmatisk politisk figur som Chrusjtjov var detta en betydande tillgång, och hans försvinnande från den politiska scenen har gjort oss medvetna om i vilken utsträckning antistalinismen, enligt denna definition, gav honom en prestige och en åtminstone skenbar politisk konsekvens som hans efterträdare saknar. De andra sovjetiska ledarna kunde dra fördel av andra egenskaper som Chrusjtjov inte hade. De kunde framstå som mer effektiva, och utan tvekan mer sansade, än han. Men på grund av sin kamp mot stalinkulten, och för att han var den förste som underminerade den konstruktion där legender och förfalskningar hade tagit historiens plats, kom Chrusjtjov mer än någon annan att förknippas med idén om ”avstalinisering” och, på grund av sammanblandningen av de två termerna, med ”liberalisering”.

Hans antistalinistiska politik gav honom ännu en fördel. I enlighet med den avskyvärda tradition som Stalin själv hade infört i den kommunistiska praktiken gav den Chrusjtjov ett vapen mot sina motståndare. De flesta av dem hade tillhört diktatorns generalstab, och han kunde därför gräva i deras mörka förflutna. Precis som Trotskijs ”anti-leninistiska” förflutna före 1917 hade använts mot honom under 1920-talet, var Molotovs, Kaganovitjs, Malenkovs och andras stalinistiska förflutna användbart för Chrusjtjov i hans kamp mot dem 1957. Detta förfarande kunde lika gärna ha följts, om det hade behövts, mot Suslov eller någon annan medlem av den dåvarande ledningen. Det kan invändas att Chrusjtjov själv inte var särskilt väl lämpad att använda dessa medel, med tanke på att han 1937 hade förklarat: ”De (trotskisterna) lyfter sina förrädiska händer mot kamrat Stalin ... Stalin: vårt hopp; Stalin: vår

[5] Inte för att detta hindrade Chrusjtjov, som aldrig var rädd för motsägelser, från att också hylla Stalin. I december 1962 förklarade han till exempel: ”Vårt parti har utsatt Stalins fel och missgärningar för en livlig och energisk kritik, även om vi inte förnekar hans förtjänster när det gäller partiet och den kommunistiska rörelsen.” Varför då byta namn på Stalingrad? På ett annat ställe erkände han att han hade gråtit vid diktatorns begravning, och ingenting i hans uttalande tydde på att hans känslor – som ingen skulle drömma om att förebrå honom för – var inspirerade av glädje över att ha befriats från den blodtörstiga tyrannen.

önskan; Stalin: den avancerade och progressiva mänsklighetens ljus; Stalin: vår vilja; Stalin: vår seger.” Dessutom hade han utmärkt sig i några av de blodigaste utrensningarna under ”kultperioden”. Hans medverkan försatte honom faktiskt ofta i en obekväm position. För att rättfärdiga sig själv erkände han ibland att han hade varit rädd, men eftersom ett sådant erkännande inte var ägnat att stärka hans auktoritet och trovärdighet, uttalade han det sällan. Chrusjtjov tvingades därför att finna andra och oändligt mycket mindre övertygande argument. Så i mars 1963 gav han sig själv följande *pro domo*-apologi: ”Frågan uppstår om partiledarna var medvetna om de arresteringar som genomfördes under denna period. Ja, de var medvetna om dem. Men visste de att helt oskyldiga människor hade arresterats? Nej, det visste de inte. De trodde på Stalin och kunde inte ens föreställa sig att ett sådant förtryck användes mot ärliga män som var hängivna vår sak.”

Trots dessa nackdelar trodde partiets förste sekreterare och premiärminister att han fortfarande kunde tillåta sig lyxen att vara antistalinist. Han hoppades personligen kunna kontrollera ”avstaliniseringen”, och faktum är att han fattade de nödvändiga besluten och såg till att vissa veteraner i den styrande gruppen åtalades, medan han skonade andra som var nästan lika mycket kompromitterade. Den tragiska och skandalösa historien om det sovjetiska kommunistpartiet, de blodiga annalerna om utrensningar, deportationer, rättegångar och avrättningar – detta var det damoklessvärd som Chrusjtjov kunde hoppas på att få hänga över sina rivalers och motståndares huvuden. En sådan ”avstalinisering” hade mycket lite gemensamt med ”liberalisering”, även om denna politik fick konsekvenser som gick utöver huvudpersonens och huvudpersonernas avsikter.

*

Det har sagts att chrusjtjovismen var ”stalinismen minus arresteringarna plus röstning på vissa personer”. Med andra ord avvek den från stalinismen på två väsentliga punkter: den personliga diktaturen och den ”socialistiska lagligheten”. Nikita Chrusjtjov samlade aldrig en makt liknade Stalins i sina egna händer. I sin strävan efter personlig kontroll över den sovjetiska politikens olika aspekter stötte han alltid på motstånd som bidrog till att undergräva hans auktoritet, särskilt under de sista åren av sin ”regeringstid”, då internationella bakslag (omöjligheten att lösa Berlinproblemet, Kubakrisen: försvagningen av det kommunistiska lägret och i synnerhet den fullständiga brytningen mellan Moskva och Peking) lades till svårigheterna på hemmafronten (otillräckliga skördar, avmattningen av den industriella expansionen, spänningarna mellan de ”progressiva intellektuella” och konservativa kretsar, osv.). Motståndet tog sig olika uttryck: det kom från *mangeurs d'acier* [stålätare], som motsatte sig Chrusjtjovs benägenhet att ändra de traditionella proportionerna i fördelningen av investeringar mellan industriutrustning och konsumtionsvaror. Det var de gamla stalinisterna som tvingade Chrusjtjov att ge upp sin idé om att resa ett monument till minne över Stalins offer. Det var de litterära dogmatikerna, som försökte vända partiet och staten mot de ”unga liberalerna”, Jevtusjenko, Voznesenskij, Tvardovskij och många andra. Det fanns också motstånd från *apparattjiki*, som var oroliga och motarbetade Chrusjtjovs reformer, såsom uppdelningen av SUKP i två olika sektorer, där den ena ansvarade för städerna och den andra landsbygden, och från alla de ledare som hade beslutat att motsätta sig den politik för ”fredlig samexistens” som fördes av förste sekreteraren och premiärministern. Det var därför aldrig fråga om någon personlig *diktatur*, och till och med Chrusjtjovs personliga makt var, oavsett hur det verkade, ständigt kontrollerad eller begränsad. I slutet av sin analys av Kubakrisen förklarar en utmärkt nutida specialist på sovjetiska frågor, Michel Tatu, att ”om Kennedy hade sista ordet när det gällde beslut, kunde detsamma inte sägas om Chrusjtjov, vars presidium uppenbarligen inte begränsade sig till en rådgivande roll”. [6]

[6] M. Tatu, *Le Pouvoir en U.R.S.S.* (Paris, 1967), s. 293.

När det gäller undertryckandet av den polisterror som Sovjetunionen utsattes för under Stalin råder det inte längre något tvivel om detta. Även de ”litterära” rättegångarna mot Sinjavskij och Daniel 1966 och mot Ginzburg 1968, hur skandalösa de än var, var helt klart mycket milda om vi jämför dem med de likvideringar som Stalins ”rättvisa” var känd för.

Chrusjtjovismens svaghet låg just i det faktum att dess mest utmärkande drag var dess negativitet. Slutet på enmansväldet var en grundläggande bedrift under den poststalinistiska perioden, men det räckte inte för att ge sovjetregimen ett positivt innehåll. Under Nikita Chrusjtjovs regering och hans efterträdares regeringar verkade regimen faktiskt söka efter en vägledande princip. I sin desperata strävan efter att finna en genuin politik som kunde väcka folkets lojalitet och mobilisera dess energi, skapade den en pragmatisk doktrin utan framtid. Detta var vad som hände med chrusjtjovismen, vars misslyckande de härskande klasserna tillskrev psykologiska faktorer som förste sekreteraren-premiärministerns ”skrytsamhet” och hans ”subjektivism”. Det är sant att den politik Chrusjtjov inledde ofta var inkonsekvent och hans reformer kortlivade. Till exempel följdes 1957 års försök att gå mot decentralisering, som resulterade i sovnarchozerna, ganska snabbt av ännu en rörelse mot ekonomisk centralisering. Än en gång kännetecknades Sovjetunionens politik av en växling mellan motstridiga projekt och av en strategi som bestod av spretiga taktiker.[7]

Men dessa brister, som visserligen gav tyngd åt anklagelserna mot Chrusjtjov vid tiden för hans fall, var endast marginellt psykologiska. De var tvärtom uttryck för karaktären hos en politisk regim vars ledare var oförmögen att etablera sin auktoritet genom att utarbeta en sammanhängande politik eller global strategi och därför, för att behålla sin ställning, var tvungen att tillgripa en rad taktiska improvisationer och oändliga provisoriska kursändringar. Det är svårt att urskilja något slags grundläggande inriktning i Nikita Chrusjtjovs ”regerings-tid” som skulle kunna tyda på att denna period i Sovjetunionens historia hade ett tillräckligt inslag av kontinuitet.[8] Trots detta har vi på annat håll försökt visa hur chrusjtjovismen i varje kritiskt skede samtidigt visade både de snäva gränserna och de verkliga framstegen för den poststalinistiska demokratiseringen av Sovjetunionen. Detta framgår av en studie av de förfaranden som användes för att ersätta de viktigaste ledarna. I fallet Berija (1953), som var ansvarig för polisorganisationen under Stalin, användes en strikt stalinistisk metod: fysisk likvidering efter en ”rättegång” bakom stängda dörrar, och efter att den anklagade hade erkänt många års spioneri för utländska makters räkning. Här tycktes det inte ha skett någon förändring sedan de stora Moskvarättegångarna. När Malenkov 1955 avgick från sin post som ordförande i ministerrådet var det inte längre fråga om fysisk likvidering och inte heller om någon rättegång, vare sig hemlig eller offentlig. Nikita Chrusjtjovs avskedande utgjorde ytterligare ett steg framåt. Operationen ägde rum inför en viktig beslutande myndighet, partiets centralkommitté, och det fanns ännu en nyhet: den anklagade vägrade att erkänna att han hade fel och försvarade sig tvärtom energiskt. De metoder som användes för att bli av med Chrusjtjov blev dock så kritiserade att de till och med väckte offentliga protester från många västkommunister.[9]

I jämförelse med denna utvärdering av Chrusjtjovismen – där framsteg inte tycks vara något annat än en begränsning av despotismen, och det goda bara en begränsning av det onda – tycks Sovjetunionen under Brezjnev-Kosygins ledning ha accentuerat dessa brister. Trots sina

---

[7] Som till exempel det faktum att knappt tre månader innan rapporten från den 20:e partikongressen den 21 december 1955 hade Stalins födelsedag återigen firats med vördnad.

[8] Isaac Deutscher har själv gjort en övertygande bedömning av chrusjtjovismen. Se t ex: ”Chrusjtjovismens misslyckande” i *The Socialist Register*, 1965, redigerad av R. Miliband och J. Saville (London, 1966) [svensk översättning i samlingen Sovjetunionen efter Stalin]

[9] M. Liebman: ”La Politique en U.R.S.S.”, i *Le Dossier Russie* (Verviers, 1966), s. 132. Låt oss dock inte göra oss några illusioner: centralkommitténs inblandning i Chrusjtjovs avskedande var mer formell än reell.

enorma brister, framstår Stalins politik som fenomenal i jämförelse med Chrusjtjovs, medan Chrusjtjovs efterträdares politik, i efterhand och som kontrast, kastar ljus över den avsatte ledarens briljans. Det stalinistiska projektet kan fortfarande stoltsera med en ambition som, trots att den var naturstridig och djupt stridande mot marxismen, ändå hade ett slags storhet över sig: att bygga socialismen i ett land. Chrusjtjovs uttalade ambition, hur negativ den än är – att avskaffa Stalins despoti och terrorvälde – framstår i sig som upplyftande när vi jämför den med hans efterträdares avsikter som, om vi skall tro dem, inte har något annat mål än att förbättra systemets resultat genom att göra det *effektivare* och genom att låta den *vetenskapliga andan* triumfera. Följaktligen verkar det som om Sovjetunionen, efter att ha varit underkastat diktaturen av en tyrann som ville bygga en modern civilisation i ett land som först nyligen hade räddats från medeltiden och efter att ha styrts av en man vars främsta intresse var att kämpa för liberalisering av regimen och för världsfred, för närvarande styrs av administratörer vars politiska filosofi består av deras idéer om välfärd och sund förvaltning. Ingen kan förneka att dessa rationella och administrativa strävanden är helt legitima, men det finns skäl att tvivla på att de räcker för att ge ett samhälle tillräcklig dynamik, vare sig på hemmaplan eller i relationerna med omvärlden. Hur kan vi då förvånas över att Sovjetunionen förlorar prestige och auktoritet i sin konfrontation med USA och västvärlden? Hur skulle Ryssland kunna visa mindre blygsamhet när dess ledare saknar varje form av plan som kan inspirera folket, varje *storslagen idé*, varje strategi som är utformad för att åstadkomma frihet och revolution? I det brutala mötet mellan polisen och statstjänstemannen är det sällan den senare som står som segrare.[10]

*

Denna mycket korta och alltför schematiska skiss över Sovjetunionens nuvarande utveckling leder oss tillbaka till de alternativ som Isaac Deutscher skisserade i slutet av sin bok *Ryssland efter Stalin*. Han anser att: ”Det finns i stort sett tre möjliga varianter av utveckling [i Sovjetunionen]: (a) ett återfall i den stalinistiska formen av diktatur; (b) en militärdiktatur; (c) en gradvis utveckling av regimen mot en socialistisk demokrati.” På lång sikt förefaller det oss som om dessa tre hypoteser uttömmer de möjligheter som står öppna för Sovjetunionen i framtiden. Men på kort och även medellång sikt, måste vi till dessa tre alternativ lägga ett fjärde, varav det första, som Deutscher förutsåg, i själva verket är omöjligt och det andra högst osannolikt. Det är att Sovjetryssland kan fastna i en regim som, i likhet med de borgerliga samhällena, under sina förvaltares ”upplysta” kontroll strävar efter ökad konsumtion i en atmosfär av tillfredsställelse och kollektiv apati. Vissa objektiva rapporter och åsikter från många observatörer, som ibland är mindre objektiva, får oss att tro att detta faktiskt är den väg Sovjetunionen är på väg att slå in på, och det öde som oundvikligen väntar landet.

De utsikter till en utveckling mot demokrati som Isaac Deutscher skisserar är visserligen mer optimistiska än denna blandning av mekanism och resignerad fatalism. Optimism av detta slag är emellertid själva kärnan i den marxistiska filosofin; det är den som ger den mening och storhet. Det är kort sagt det alternativ som alla progressiva, eller snarare alla revolutionärer, skulle satsa på, och som tror att försöket att utbilda och upplysa människor och kampen mot materiell och moralisk fattigdom är *nödvändiga* och *otillräckliga* villkor för deras frigörelse; och som också tror att oktoberbudskapet, som trots deformationer och stympningar har spridits i det land där bolsjevismens föddes, innehåller tillräckligt många frön av rättmätiga krav, oliktänkande och frigörelse för att de i slutändan ska kunna bära frukt. Mer än någon annanstans är de strider som utkämpas i Sovjetunionen för konservatism och privilegier

[10] Det är typiskt att de nuvarande ledarna framför allt använder sin energi till att bekämpa trycket från de intellektuellas påståenden. Det är sant att de beskriver den som ”revisionistisk” och ”kontrarevolutionär” och ser den som en manifestation av den borgerliga, imperialistiska ideologin.

fåfänga ansträngningar från en bakåtsträvande grupp som är mäktig och skicklig, men som i slutändan är orimlig och i grunden oförmögen att hejda människans framsteg och historiens gång.

Lästips – se även

M. Liebman: Isaac Deutscher som den ryska revolutionens historiker.
Marcel van der Linden: Deutscher-debatten